

שאלת ההסבה המקצועית והפרודוקטיביזאציה כמוקד דיון בקרב יהודי גרמניה בתחילת הרייך השלישי

רעיון ההסבה המקצועית והתכשרה לעבודת-כפיים והדיון סביבו ריתקו את יהודי גרמניה בשנים הראשונות לרייך השלישי יותר מכל נושא אחר. שעה שנתערער בטחונם באמנציפאציה ונחרב עולמם הרוחני תחת מהלומות השלטון הנאצי, נאחזו ברעיון הפרודוקטיביזאציה כבעיקר גדול. האירגונים היהודיים לא קראו באותם הימים להגירה רבתי, אלא למעבר לעבודה יצרנית. כל אימת שלא ראו מוצא מקשייה של המציאות העגומה חיפשו ספלט בדרישה להסבת מקצוע, שנקראה בפיהם *Berufsumschichtung*, או בקיצור *Umschichtung**.

תחילה נתן רק קומץ פעילים את דעתו על הצורך בתוכנית פעולה שיטתית ומוגדרת ובהסדר שאלת המימון, האירגון ושאר הפרטים הכרוכים בכך. לעומת זאת הרוב נתלה בסיסמת ה-*Umschichtung* כבנוסחת קסם, שיש בה כדי לחלץ אותו מן המצוקה, מבלי לבחון אם אמנם אפשר להגשימה כתנאים הקיימים. מתעוררת השאלה, מה הביא לידי כך שקבוצות וזרמים שונים זה מזה בתפיסתם ראו בסיסמה זו מרשם לפתרון בעיות הישנה?

פה המקום לציין, כי יהדות גרמניה היתה מפורדת לזרמים דתיים ואידאולוגיים ומפוצלת מבחינה אירגונית. אפילו בזמן התעצמותה המדהימה של המפלגה הנאציונאלסוציאליסטית, בשלהי הרפובליקה הוויימאריה, לא פסק הפולמוס בין ציונים לבין יריביהם, בין אורתודוקסים לליבראלים, בין איגודי הקהילות היהודיות שבמערב המדינה לבין איגוד הקהילות בפרוסיה. עליית היטלר לשלטון חוללה מפנה בהלך-הרוח של הציבור היהודי ועוררה בו את התרגשות, שקיים עכשיו הצורך באיחוד פנימי ובשיתוף-פעולה.

והנה נתגלה, כי דווקא הדרישה לשינוי הריבוד הסוציאלי איננה נכללת במחלוקת המפלגתית ארוכת הימים ומשום כך עשויה היא לשמש מצע המלכד את

* דברים אלה, כמובן, אינם אמורים לגבי התנועות התלויות. עבורן דרך ההכשרה לא היתה ביטוי לתהפוכה רוחנית, אלא חלק בלתי-נפרד מרעיון ההגשמה הציונית.

הציבור על כל שדרותיו. הרצון להתגבר בשעה גורלית זו על יריבויות ישנות, שפג טעמן, והכמיתה למצוא עיקרון קנחה לעשקה משותפת, דירבנו רבים להצהיר על הסכמתם לדרך הפרודוקטיביות. עדות לכך נמצא ביחסם אל „הוועד המרכזי לעזרה ולבניין“, שהזכיר על דעת כולם כסמכות עליונה בענייני הכשרה מקצועית. בכינונו, באפריל 1933, נטלו חלק כל הגופים בעלי ההשפעה ביהדות גרמניה, והם אף התמידו לאחר־מכן בשיתוף־פעולה עמו.¹ בבטאון „הוועד המרכזי“ [BZA] מחדש יולי 1934 נאמר: „ברור לכל, שאת עניין ההסבה המקצועית חייבים להוציא לחלוטין מן הוויכוח הרעיוני הפנים־יהודי.“² הצהרה זו נשנתה מדי פעם בפי דובריהם, שביקשו על־ידי כך להדגיש כי אכן הצליחו להתעלות מעל הפילוגים הסיעתיים וליצור סוף־סוף בסיס להידברות ביניהם. לפי הגדרת „הוועד המרכזי“, היתה לפעולת ההכשרה המקצועית תכלית כפולה: היא נועדה, מצד אחד, לחזק את קיום היהודים בגרמניה ומאידך גם להכין את יציאתם והתיישבותם מחוץ לגבולותיה.³ אמנם כל אירגון שם את הדגש, כראות עיניו, על הרישא או על הסיפא של נוסחת פשרה זו, אך אין בזה כדי לשנות את הערכתנו, כי בשלבי הרדיפות הראשונים סירעה סיסמת ההסבה המקצועית ליצירת מכנה משותף ולהשכנת שלום־בית בציבור היהודי. בנקודה נוספת נוצרה הבנה מלאה בין כל הקבוצות ביהדות גרמניה. בעבר נתחלקו למחייבים ולמסתייגים משיתוף־פעולה עם ההסתדרויות הבינארציות באירופה ובאמריקה⁴ ונמצאו ביניהם לא מעט מתנכרים לכלל ישראל ברחבי העולם. ואילו כעת צידדו כל האירגונים הגדולים, ללא יוצא מן הכלל, בחידוק הקשר עם ההסתדרויות אלו בכל הנוגע לענייני הסבת מקצועית וסירע כלכלי. מוסדותיהם פיתחו מנע קבוע עם הגוינט, יק"א ושאר האירגונים הבין־ארציים וברצון קיבלו את עזרתם בעצת ובמימון של תוכנית ההכשרה למיניה.⁵ תכופות קיימו דיונים משותפים עם באי־כוחם בלונדון או בפאריס, כדי לקבוע שיטת־פעולה מתואמת ביניהם.

זאת ועוד. הציונים והלא־ציונים כאחד היו מאוחדים בתביעתם, שיש לקיים הכשרה ממושכת ואין לדחוק את הקץ.⁶ הלא־ציונים ראו בכך מחסום להגירה חפזת ואמצעי להקנות למתלמדים מיומנות מקצועית, שתבטיח את נושר תחרותם בשוק העבודה הגרמני. ואילו הציונים דגלו בהכנה מוקדמת ויסודית של החלוצים, כדי שיוכלו לשאת בעתיד בעול תפקידים קשים בבניין הארץ. המחסור ברשימות עליה מחמת מדיניות המכסות הקצובות של ממשלת המאנדאט אף הוא הוסיף טעם לחיוב עקרון ההכשרה המוקדמת הממושכת. מה גם שבפולין היה על חברי התנועות החלוציות לעבור הכשרה מאומצת בת ארבע עד חמש שנים בממוצע כתנאי לאישורם לעליה לארץ־ישראל. כללו של דבר, ביהדות גרמניה לא נדרש משום צד לקצר את תקופת החשתלמות המקצועית, כדי להחיש את קצב היציאה מגרמניה הנאצית. כן שררה תמימות דעים בין כל התוגים לגבי הצורך להשלים את ההיערכות ליגיע־כפיים על־ידי פעולת חינוך והסברה, שתקל מבחינה רוחנית על המתלמדים את המעבר מאורח חיים של איש המעמד הבינוני לחיי עמל של עובד בחקלאות או בבית־חרושת. „אין להניע בני־אדם לשינוי קוסבי בדרך תיחם“, כתב בהקשר לכך בטאון קהילת ברלין, „מבלי להכניס למעמסה הנפשית תכונה

בכך¹. אמות-המידה, שמעוגנות היו במוצאם הבורגני של החלוצים, צריכות היו לפנות את מקומן, בעקבות פעולת-החינוך, לאמות-מידה חדשות שהושם בהן הדגש גם על תודעה סוציאלית של עובד-כפיים וגם על ההכרה בעבודה כדרך להתחדשות מוסרית.²

ועוד בעניין נוסף נסתמנה גישה אחידה בין ציונים ללא ציונים: אלה כאלה גרסו, כי בחירת המקצוע אינה רק עניינו הפרטי של צעיר שכרגיל מוגע בבחירתו על-ידי נסיונותיו ושיקוליו האישיים, אלא עניין הנוגע לכלל הציבור. בנורמאליזאציה של ריבוד האוכלוסיה היהודית ראו הן הציונים והן הלא-ציונים אמצעי חיוני להבראתה של איכלוסיה זו. על-כן סברו, כי את בחירת מסלול ההשתלמות העיונית והמקצועית אין להשאיר בידי בוגר בית-הספר היסודי, אלא צריך לקבוע אותה בתיאום עם המוסדות המייצגים את כלל הציבור.³

*

עד כה הצבענו על גילויים לתמימות-דעים בשאלת ההסבת המקצועית בימי הרדיפות. מן הראוי להזכיר כאן בקצרה את התקופה, שקדמה לעליית היטלר לשלטון, כאשר הסיסמה לפרודוקטיביזאציה היתה בקרב יהודי גרמניה תופעת-לוחי לשאיפתם לקדם את תהליך התאורחותם. לדעת מצדדי הסיסמה היתה הגשמתה צריכה להקל על התערותם בכלכלה ובחברה הגרמנית, ולסייע לסתימת פרצות במערכת האמאנציפאציה. מתוך גישה זו נוסדו אגודות שונות לחינוך צעירים ליגיו-כפיים, כגון ה-"Verein zur Verbreitung des Handwerks unter den Juden" (האגודה להפצת המלאכה בין היהודים), שנוסדה ב-1880. כן הוקמו מכינות מקצועיות מיוחדות או הונתגו מגמות ללימוד מקצוע במסגרת בתי-יתומים, שהופעלו בשיתוף עם הקהילות המקומיות.

המוסד הידוע ביותר, שנוצר לתכלית זו, הוא "בית-הספר היהודי לגנות" באלם (Ahlem) ליד האנובר, שנקרא Israelitische Gartenbauschule zu Ahlem bei Hannover. הוא נבנה ב-1833 ביזמתו של Moritz Simon (מוריץ סימון, 1837—1905) וחאריך ימים עד לתקופת החיסול בקיץ 1942. במשך קרוב לשישים שנות פעולתו הבשיר, בשיתוף עם ה-"Verein zur Foerderung der Bodenkultur unter den Juden Deutschlands" (האגודה לטיפוח החקלאות בין יהודי גרמניה) כמה מאות צעירים לעבודת-כפיים. מבחינה כמותית לא הגיע, איפוא, להישגים מופלגים. אך בתקופת הרדיפות הגזעיות שימש דוגמה למכינות חקלאיות שנוצרו אותו זמן ונסתייעו בנסיונו. הכתובת שמעל הקבר המשפחתי של מוריץ סימון תגיד משקפת את גישתם הפילאנטרופית של האיש ובני דורו זו לשונה: "לא על-ידי נדבות, אלא באמצעות חינוך לעבודה, אפשר לעזור לאחינו בני-ישראל העניים".⁴

הלך-רוח זה נשתנה בתקופה שלאחר מלחמת-העולם הראשונה. היוזמה לפרודוקטיביזאציה עברה מידיהם של נדבנים ופרנסים נשואי-פנים אל תנועות-

הנוצר הציוניות, ובמקצת גם אל אירגונים בעלי תודעה גרמנית פאטריוטית. מעתה לא עמדו עוד בראש הפעולה נכבדי העדה, שתבעו מאחרים להגשים את קריאתם לעמלי-כפיים, בעוד שהם עצמם ממשיכים לעסוק במסחר, בבנקאות ובשאר פרנסות, לא פרודוקטיביות, אלא צעירים הדוגלים בהגשמה עצמית. צעירים אלה נשאו עיניהם לרעיון המחייב שינוי מהפכני בדרך חייהם ולא הסתפקו בחלפת משלתי-ידם. רובם הגדול ראה בו דרך למימוש אידיאל לאומי-יהודי בעל תוכן סוציאליסטי, אולם נמצאו גם יוצאים מכלל זה.

ה"בלאווויס", למשל, תנועת-הנוער היהודית הראשונה בגרמניה, הסתייג מעקרונות סוציאליסטיים.¹¹ תוך חיפושים אחר צורת-חיים חדשה פנו חברי עורף לפרנסות התיווך, למקצועות אינטלקטואליים ולשאר עיסוקים של דור ההורים שכנגדו התקוממו. הם חייבו את הציונות ואת העליה לארץ-ישראל וראו בהכשרה דרך לתיקון עצמי. רעיון העבודה הפרודוקטיבית התחייב, לדעתם, מתוך נאמנות למקורותיהם הנפשיים והרוחניים ונשא אופי מאפנם ומצעמק.¹² ב-1918 החלו לפעול בתחום ההכשרה החקלאית והטכנית, וב-1920 יסדו את "ברית הפראקטיקאנטים" שבה התאגדו, על בסיס של עזרה הדדית, המתאמנים במקצועות טכניים וחקלאיים כהכנה לעלייתם לארץ-ישראל.¹³ לראשונה יצאו להכשרה כבודדים, אך בהמשך הומן הקימו חוות-לימוד במתכונת קיבוצית בהאלקה (Halke) (נוסד ב-1920) ובמארקנדורף (Markendorf).¹⁴ בהשמת-הדגש על רמת השתלמות חבריהם ועל רכישת מומחיות בדרגה גבוהה נבדלו אנשי ה"בלאווויס" מתנועת "החלוץ", שהקימה את סניפיה הראשונים בגרמניה ב-1922-1923. אך מבחינות אחרות היו קרובים זה לזה בגישתם. אלה כאלה שללו את אורח-החיים הבורגני ואת הפרנסות הבלתי-פרודוקטיביות של דור ההורים, ושאפו להכשיר עצמם לעבודה שיתופית באווירת רעות-אמת בארץ-ישראל.¹⁵

טבעי הדבר שגם חלק מאנשי "החלוץ" השתייכו ל"ברית הפראקטיקאנטים".¹⁶ אך בניגוד ל"בלאווויס" טיפה "החלוץ" בגרמניה בחבריו תודעה פוליטית ותחושת הזדהות עם תנועת העבודה בארץ-ישראל. הוא כיוון את חבריו לחיי קיבוץ בארץ-ישראל כדרך להגשמת הציונות הסוציאליסטית; לעומת זאת ה"בלאווויס" לא רצה להיבלע כקומץ בתנועת העבודה בארץ-ישראל. אנשי שאפו לכונן קבוצות משלהן בארץ-ישראל, שבהן יחיו לפי המסורת והערכים המיוחדים של תנועתם.

לסיכום עמדתם בשאלת ההכשרה אפשר לומר, כי חברי "החלוץ" בגרמניה ראו מלכתחילה בהשתלמות המקצועית והרעיונית שלב-הכנה להתמונות המלאה בהתיישבות העובדת בארץ-ישראל. ואילו חברי ה"בלאווויס" שאפו להגיע, דרך והכשרה המקצועית, לצורת-חיים בארץ-ישראל שתבטיח את התמדת עצמיותם ברוח מורשתם כחברותת נוער.

בטרם עליית היטלר לשלטון היו כל הפעולות שתיארנו למעלה זעומות מבחינה כמותית. תנועת ה"בלאווויס" התפרקה, כידוע, באמצע שנות ה-20, לאחר כשלון חבריה בהגשמת עקרונותיהם בארץ-ישראל. באשר ל"החלוץ" הגרמני, יש לציין כי זמן רב נשאר תחום השפעתו באותה תקופה מוגבל. בשנת 1924 נמצאו במרכזי

הכשרותיו בסך-הכל 218 חלוצים.¹⁷ ב-1932 היו 589 חברים מאורגנים בשורותיו,¹⁸ מהם חלק ניכר ששהו בגרמניה בקעבר ממזרח אירופה. למרות שהיקף הפעולה היה, כאמור, מצומצם למדי, הוגחו באותן שנים יסודות, שעתידיהם היו לאפשר לאלפי צעירים להיקלט במפעלי התכשרה בתקופת השלטון הנאציונאליסטי.

באגף אחר של יהדות גרמנית, ומתוך מניעים אידיאולוגיים שונים בתכלית, עלתה בסוף מלחמת-העולם הראשונה המגמה להכשיר יהודים לעבודה חקלאית וליישבם על אדמת גרמניה. מאז 1919 דרשה „ברית חיילי החזית היהודים“ (RIF) בנימה פאטריוטית-גרמנית, את התנהלות חבריה במדינה, ואף כללה תביעה זו בתקנון „הברית“.¹⁹ דובריה, שהושפעו מהלכירוח אגרו-רומאנטיים שנשבו בגרמניה בקבוצות נוער ימניות ראדיקליות, גוהגים היו להצביע על מסירותם למולדת הגרמנית ועל עברם של היהודים כעובדי-אדמה בימי קדם. למטע הסברתם הנהלב נתלו מדי-פעם תוכניות ותנחלות שונות, שלא הוצאו לפועל. לבסוף, באוקטובר 1928 נוסדה ביוזמתם חברת התיישבות בשם Juedische Landarbeit G.m.b.H.²⁰ חברה זו רכשה בשיתוף עם אנשי „הברית“ חווה חקלאית ב-Gross-Gaglow (גרס-גאגלוב ליד קוטבוס, אשר פיתוחה ויישובה החלו בשנים 1931-1932).²¹ לאנשיה ניתנו תלוואות ממשלתיות בסך חצי מיליון מארקס בקירוב,²² שאיפשרו להם לפתח חקלאות וענפי מלאכה שונים. מנהיגי „הברית“ ביקשו לראות במפעל משימת פאטריוטית-גרמנית ואות הצלחה להעניק שורשיהם באדמת מולדתם הגרמנית. החוגים הציוניים טענו, כי מגמתם העיקרית של מייסדי חוות גרוס-גאגלוב היתה להוכיח במעשים, כי לא בארץ-ישראל בלבד תתאפשר ותיישבות חקלאית של יהודים.²³ כל ימי קיום החווה בגרוס-גאגלוב היא נשארה מפעל ועיר בהיקפו, ועד להיסוללה בקיץ 1935, לפי צו השלטונות, השתקעו בה 24 משפחות בסך-הכל.²⁴

מה גרם לשלון מאמציהם המרובים של האירגונים היהודיים בגרמניה להעביר המוני יהודים לעבודת-כפיים? דומה, שהדבר נעוץ בהתפתחות החברה והמשק הכלכלי במרכז אירופה באותה תקופה. שכן מאז המאה הי"ט הלכה וגברה בה המגמה לעיזר, לתיעוש ולמירכוז ההון, שנתנה אותותיה בכל תחומי החיים. לכן מתעס היה כוח משיכתם של חקלאות ומלאכה לגבי כל מי שחיפש פרנסה, שבצידה רוחות חומרים, הקריאה לפרודוקטיביזציה הצטיירה בעיני רוב הציבור כביטוי להלך-נפש רומאנטי, שפער גדול מפריד בינו לבין תנאי המציאות.

פני הדברים השתנו בעקבות המשבר הכלכלי שמאז 1929 החריף והלך בגרמניה. התפשטות גל האבטלה במדינה הביא גם לגידול מדאיג של מחוסרי פרנסה באוכלוסיית היהודית שבתוכה נפגעו במיוחד בני הנוער מן המשבר. רחה פריאר מתארת את דחקם של צעירים, שפנו לבקש עזרתה, כדלקמן: „בראשית 1932 נכנסו לחדר עבודתי... בברלין נערים אחדים. ראיתם עומדים לפני רזים, חיורים, נרגשים, מבעד לחיזרון פניהם ביצבצו קדרות ויאוש. הם סיפרו לי, כי גורשו ממקומות עבודתם... הם ביקשו מוצא... במכרות הפחם, שמעו, יש סיכויים למצוא עבודה. ואולי עצה אחרת בפי י...“²⁵ עד כאן דברי התרשמותה ממצוקת הנערים, שחיפשו מוצא לעצמם.

בנסיבות שנוצרו באותו זמן קיבלה בעיית הפרודוקטיביות אציה משמעות חדשה. בעוד שביוזמתם של ה„בלארוויס“, של תנועת „החלוץ“ ו„ברית חיילי החזית היהודים“, בלטו המצעים האידאולוגיים בגישה לענייני ההסבת המקצועית, היתה ב־1932 בעיית ההכשרה קודם כל נושא לחיפוש מקורות מחיה לאלפי המובטלים.

מוסדות יהודיים גדולים נועקו כעת לעזרה והחלו בתיכנון פעולתם לשעת הדחק. „איגוד הקהילות היהודיות בפרוסיה“ יסד ועדה כלכלית, „התכנסה ב־28.8.32 להתיצעות החופה. נדונו בה הצעות שנכנעו ל„שירות העבודה בהתנדבות“ (Freiwilliger Arbeitsdienst), ללשכות העבודה שליד הקהילות, לסדנאות השיתופיות לעזרה הדדית וכן לשאלות בקשר להסבה מקצועית, להתיישבות חקלאית וכיו"ב.²⁵ המחלקה הסוציאלית בקהילת ברלין (Arbeits- und Berufs-fuersorge), שהמירה את שיטת הסעד המיושנות בעזרה קונסטרוקטיבית, אימצה לה את עקרון הסבת המקצוע כקו מנחה בעבודתה. גם שאר הגורמים, ובתוכם העתונות היהודית, הביעו תמיכתם בשיטת הפרודוקטיביות אציה.²⁶ פעילות זו לא נשארה רק בגדר של הסברה, גיבוש הצעות וכינון ועדות לטיפול בשאלה. ב־1932 בוצעה הלכה למעשה תוכנית בעלת חיקף להקלת בעיית המצוקה. בניינדורף נוסדה חוות-הכשרה גדולה (Landwerk Neuendorf), שכמותה עוד לא הוקמה על-ידי יהודי גרמניה. מטרתה היתה להרגיל אנשים, שתקופה ממושכת היו מובטלים, לעבודת-כפיים, וכן לשמש דוגמה למפעלים דומים, שיוקמו בהמשך הימים.²⁷

עם שינוי המצב בעקבות עליית היטלר לשלטון הפכה, כאמור, הקריאה להסבת המקצוע — או בקיצור „ההסבה“ (Umschichtung) — בבת-אחת לסיסמה שגורה בפי רבים. לעזר היו עתה אותן חוות חקלאיות באלם, גרוס-גאנלוב וגוייני-דורף שהוזכרו למעלה, וכן מנגנוני ההכשרה של „החלוץ“ ו„בח"ד“, שנוצרו עוד בזמן הרפובליקה הוויימאריה. הוא הדין לגבי הלשכות לייצור סוציאלי בקהילת ברלין ושאר המוסדות, שנסיונם היה לתועלת רבה בתקופת הפורענות שבאה עליהם. ניכרת, אפוא, רציפות בהתפתחויות התשתית, עליה נבנתה מערכת ההכשרות בימי שלטון הנאציזם הנאציסטיסטי. אולם מבחינות אחרות בלט השוני בין עידן הדיכוי לבין התקופה שקדמה. מאז 1933 גדלה לאין שיעור מידת הודחאתה של יהדות גרמניה עם עניין ההסבת המקצועית, שנחשב בעיניה כעת כנושא בעל חשיבות ודחיפות ראשונה במעלה. אף הממדים הרחבים שקיבלה פעילות ההכשרה המקצועית מעתה מעידים על התמורה העצומה שנתחוללה.²⁸ הועזעים שפקדו את האוכלוסיה היהודית השרו בה תחושת אי-בטחון כללי. נתערערו דפוסי מחשבה ואורחות חיים שנתגבשו עקב מוצאם כאנשי המעמד הבינוני. בעקבות התפתחות זו ומחמת התרופפות יציבותם הסוציאלית נוצרה בקרבם כמיהה חזקה להערכות חברתית-מקצועית חדשה. עקרון הפרודוקטיביות אציה הצטייר בנסיבות אלו כתרופת פלא בעיני רבים, שנאשו ממורשתם הבורגנית. התייבה Umschichtung („ההסבה“) נראתה להם לפתע כמלת-מפתח לעתיד טוב יותר ולחיים בעלי תוכן ועניין.

זאת ועוד, שעה שמנגנון התעמולה הנאציזם הנאציסטי הציג את היהודים כנוכלים וכעלוקות, המוצצים לשרם של אחרים, היתה סיסמת הפרודוקטיביות אציה

בפניהם לקריאת מחאת ספונטאנית, בחינת זעקת הנוקה, נגד דברי העלבון. דיוקנו של עובד-האדמה היהודי יוכיח את שקר הטענות הגזעניות-ביולוגיות, כי לעולם לא יוכל היהודי להיעשות לאיש-עמל חרוץ וישר. קיצורו של דבר – המעבר ליגיעי-כפיים יתרום ליצירת דימוי חדש של העדה היהודית וליחס כבוד כלפיה. מן הראוי גם להוסיף, כי באווירת ההלם, שהשתררה בעקבות עליית הנאציזם ואלסטיותם לשלטון, סייצה להם תוכנית הפרודוקטיביות להחנך סמל של אפס מעשה ואובדן עצת. שכן עיקרה בפעולה מגשימה ובהיערכות לשינויים מפליגים. אולם לא רק מגיעים סטיוולוגיים-רעיוניים, אלה או אחרים. אלא גם טעמים מעשיים, בעלי אופי כלכלי ופוליטי, שיו כעת לרעיון ההסכמה חשיבות רבה; שהרי מאז אביב 1933 נעקרו מפרנסותיהם אלפי יהודים שנותרו ללא מקורות מחיה. עורכי-דין, סקידים ממלתי, מוזיקאים ורופאים הפכו מובטלים ונוקדו לסיוע דחוף.²⁰ התוכנית להכשירם לעבודה בחקלאות ובמלאכה באה להבטיח להם מוצא מידי והפיהה בהם תקווה למצוא תכלית חדשה לחייהם. העתונות היהודית, שהפליגו בדברי שבת על הקצבר לחי עמל,²¹ הקלו עליהם את תכלי ההסתגלות לעבודה גופנית. אולם לא רק הנפגעים הישירים מגזרות ההדחה יצאו נשכרים. באווירת אי-הודאות לגבי הצפוי ביום המחרת, כאשר איש לא ידע אם יתרחב מעגל הניסול ויגיע גם אליה, נראתה דרך ההסכמה בעיני רבים כעוגן הצלה. ברם, לא רק להקלת מצוקת הפרט היא נחשבה כשיטה מועילה. דוברים יהודים מכל המחנות הבליטו בעיקר את התיבט הציבורי והפוליטי של הבעיה. לדעתם נדרש תיקון מעיקרו של הריבוד הסוציאלי של כלל העדה, אחרת נתון כל קיומה בסכנה.²² ביקורתו של אדלר-רודל, באיכות הציונים, על הריבוד המקצועי החריג של היהודים,²³ לא נבדלה מזו של ברונו וויידא (Bruno Woyda), נציגם של חוגי המתבוללים.²⁴ כתביאיו שפע נתונים סטטיסטיים ציין ברונו וויידא, כי „אצל היהודים עוסק כל שני במסחר; ואילו בשאר האוכלוסיה כל שיש; אצל היהודים מתקיים אחד מתוך שישים מחקלאות. ואילו בשאר האוכלוסיה אחד מתוך ארבעה.”²⁵ כדרך להבראתם הסוציאליית הציעו, איפוא, לערוך רפורמה מקיפה, שתפחית את מיספר המפרנסים היהודים באותן תעסוקות, שבהן בלט גודשם, ולפזר אותם בענפי כלכלה, בהם היה שיעורם מועט.²⁶

ככל הנראה אף האמינו, שאם יוכיחו לשליטים שהינם יסוד פרודוקטיבי במשק המדינה, יצליחו להניאם ממדיניות האיבה האנטישמית. בגילוי-דעת של דוברים רשמיים ביקשו למצוא עידוד לאמונתם שהדבר אכן אפשרי. ב-30 במאי 1933, כאשר נערך בחבר-הלאומים הדיון על קיפוח זכויות יהודי שלווה העילית, נשא נציג גרמניה פון-קלר נאום שבו אמר: „ליהודים יש חופש גמור בענייני דת, ושאלת הדת אינה ממלאת שום תפקיד בהסדר השאלה היהודית בגרמניה. בגרמניה הדברים אמורים בראש וראשונה בבעיה דמוגרפית, חברתית ומוסרית...”²⁷ ציונים ולא-ציונים כאחד הסתמכו על דברים אלה, ובייחוד על הפסקה האחרונה, שטמנה ביקשו להסיק, כאילו תכלית התחיקה הנאצית היא לשים קץ לגידושם במקצועות „לא-מועילים”. בתוכנית לרפורמה סוציאלית ראו, משום כך, תרופה למדיניותו האנטישמית של השלטון.²⁸ כלומר, על-ידי „יצירת סכנה נורמאלי של יהדות

גרמניה³⁹ יוקל, לפי סברה זו, מעמדם ברייך השלישי, נימה דומה לזו של פון-קלר נשמעה גם באחד מנאומיו של אלפרד רוזנברג, שלפי דרייה, הידיעה רונדשאו⁴⁰ תודיע בקיץ 1933, כי ממשלת גרמניה איננה מתכננת ליהודים, אלא עושה לתיקון עיוותים שנגרמו עליהם. לדבריו מהווים היהודים 74% מכלל הפרקליטים ו-80%-90% מסגל הרופאים בקופות-החולים הציבוריות.⁴¹ ואילו אקדמאים ארזים, כך טען, מובטלים בחמוניותם. הבטאון הציוני העיר על קיטרונו של המנהיג הנאצינאלסוציאליסטי, כי אכן יש לספל בדחיפות בביצוע רפורמה פנימית.⁴²

גביא עוד דוגמה לגירסת השלטונות, שמנהיגים יהודים נאחזו בה לביסוס ציפיותיהם. ב, "גימוקים" (Begründung) מחודש מאי 1933 לחוק, "למניעת גידוש בתי-הספר והמכללות הגרמניות",⁴³ מובעת תרעומת על ריכוז היהודים במשלוחי-היד ה, "גבוהים" ועל מינוט חלקם בעבודת-כפיים. על כן, נאמר, יש צורך בחוק, שיחרום לתיקון הפגם וישנה את המצב. גוסה דברים זה בהסברה הרשמית נקלט היטב באוזני המנהיגים היהודים. עדות לכך נמצא, למשל, בהודעת, "ההתאחדות הצינית בגרמניה" (ZVD), שנתפרסמה בקיץ 1933 בזו הלשון: "הצינונות איננה קשלה עצמה בנוגע לבעייתיות מצב היהודים, שעיקרה כריבוד המקצועי הלא-נורמלי ובהעדר עמידה רוחנית ומוסרית משוגגת במורשת העצמית".⁴⁴

ניכר, איפוא, שהאסינו בשנים הראשונות לשלטון הנאצינאלסוציאליסטי, כי הפניית האוכלוסייה היהודית לעבודה יצרנית תסתור אחת מבעיותיה המרכזיות ותוציל לתסדר השאלה היהודית במשטר הנוכחי. אגב כך נצביע גם על מינוט של מיניסטריון-הפנים הגרמני עצמו, שנתחבר בקיץ 1934, המצדד בהכשרה מקצועית של יתדים כדרך להביא, "להרגעה בשאלה היהודית".⁴⁵ אין תימה, כי דברים מעין אלה של השלטונות חדרו לתודעת הציבור היהודי אשר עקב בדריכות אחר כל רמז, שעשוי היה להבהיר את כוונות השלטון כלפיהם.

*

אמת, כל אגפיה של יהדות גרמניה סמכו ידיהם ב־1933 על מצע, הוועד המרכזי, שדגל בעקרון הסבת המקצוע הן לצורך שיקום חיי היהודים בגרמניה וביצורם, והן בהכנה להגירתם לחוץ-לארץ; וכבר הצבענו על כך.⁴⁶ עם זה נבדלו ביניהם במידה רבה בהטעמה שהטעמו את התכלית הראשונה או השניה, ובמשמעות ששיו על-ידי כך לתוכנית כולה.

נפתח בתיאור עמדת המחנה הלא-ציוני ונתעכב תחילה על מדיניותה של "ברית חיילי החזית היהודיים" ותחוגים המקורבים לה. על תפיסת ה, "ברית" אפשר ללמוד מן העצומות שהעבירה לשלטונות הגרמניים ומן המשא-ומתן שניהלו עמם, מגילוייה הדעת שנתפרסמו בבטאונה Der Schild ולפי התדריכים ששלחה תהגתה לסניפיה ברחבי המדינה. בכל אלה נתייחד מקום בולט לחינוך לעבודת-כפיים, כפי שיתברר מדבריו הבאים. ליאו לווינסטיין, מנהיגת התקופה של ה, "ברית",

שיגר באפריל 1933 לקאנצלר הרייך אדולף היטלר ולנשיא המדינה הינדנבורג עצומה,⁴⁷ שהיתה הראשונה בסדרת העצומות במרוצת הימים. חלקת הראשון היה מוקדש לתבואת מטרות אירגונו ולתיאור שירותם הצבאי הנאמן של חבריו במלחמת העולם הראשונה. בהמשכה הרעלו הצעותיו השונות להסדר שאלת יהודי גרמניה, ובהן ייחוד מקום חשוב למדיניות ההכשרה המקצועית. בחקשר זה התעכב על התיישבות חברי אירגונו בגרוס-גאנלוב ותעלה את תישגיהם על נס. בעוד שהבליט את חשיבותה של פעולת ההתנהלות החקלאית על אדמת המדינה, הזכיר רק בקצרה את תמיכת ה„ברית“ בלימוד המלאכה והמקצועות הטכניים על-ידי בני-הנוער. בסוף דבריו ביקש לקבל את סיוע הממשלה לתוכניתו להסבת המקצוע ולהתנהלות יהודית על הקרקע בגרמניה.⁴⁸

הנושא חזר והופיע בחודמוניות שונות על סדר היום של ראשי „הברית“, אך לא נדון בספורש בסדרת המגעים, שקיימו עם רשויות המדינה במרוצת שנת 1933 ו-1934, אלא באחת השיחות בלבד, שלוויןשטיין ניהל כעבור למעלה משנה בלשכת קאנצלר הרייך. הראיון נערך ב-2 ביוני 1934 עם פקיד רם-דרג בשם שטטרנהיים (Legationsrat Stutterheim),⁴⁹ שהותיר ממנה תרשומת מפורטת. תוכנה מעיד על כך, כי התהפוכות הכבירות במדינה, שאירעו בארבעה-עשר החודשים מאז מסירת העצומה שנדונה לעיל, לא שינו את עמדתו של ליאו לווינשטיין. התבדל היה בפרטים שציין, אך לא במגמה היסודית. לווינשטיין ביקש באמצעות שטטרנהיים את הסכמת השלטונות לשילוב יחידות מיוחדות של נוער יהודי במחנות של „שירות העבודה בהתנדבות“ (Freiwilliger Arbeitsdienst). כן חזר על משאלתו להתנהלות יהודית בגרמניה על אדמות שבבעלות יהודית. אולם הצעותיו בעניין ההכשרה החקלאית לא עמדו בפני עצמן, אלא היו צמודות לשני עיקרים אחרים: לבקשתו להקנות חינוך קדם-צבאי (Wehrhafte Ertuechtigung) לחברי המשמרת הצעירה של אירגונו ולהדגשת הצורך בהעמקת שורשי האוכלוסיה היהודית באדמת גרמניה. מגמה זו של דבריו משתקפת בהתמדה בבטאון „Der Schild“. מאז יולי 1933 נתפרסם בו מוסף קבוע, שנשא את השם „הכח, גליון לענייני הסבת מקצוע, התיישבות, שירות העבודה, טיפוח החינוך הגופני והספורט“. המערכת השתדלה להציג את ההכשרה המקצועית כמיבצע בעל ערך לאומי-גרמני, כמעין משימה צבאית. על תפיסתה אפשר ללמוד לא רק מקריאת הגליונות, אלא אפילו ממבט הטוף על נוסח הכותרות המופיעות בהם. אופייני לכך הוא שם המאמר: „Die Umschichtung marschiert!“ („ההסבת צועדת!“)⁵⁰ המראה את סינגנום המיליטאריסטי. לדעת ראשי ה„ברית“ לא תתקצה תכלית ה„הסבה“ במעברו של הפרט מתעסוקה לא-פרודוקטיבית לעבודת-כפיים, ואף לא בתיקון הריבוד הסוציאלי של כלל העדה. עיקרה בטיפוח מודעות הנער היהודי למשמעותה כמצווה פאטריוטית. פעמים רבות הדגישו, כי תוכניתם להסבת מקצועות ערוכת בהתאם לעקרונות המשטר הנוכחי ולמאמץ האומה הגרמנית להתחדשות וחיווקה.⁵¹ לא במקרה הסמיך ליאו לווינשטיין, בשיחתו ביום 2.6.34 בלשכת קאנצלר הגרמני, את משאלתו להכשרה ולהתיישבות חקלאית על אדמת גרמניה למשאלה אחרת, שעניינה הסתלכות חברי ה„ברית“ בצבא הגרמני וב„שירות העבודה

המסלכתית. זו ואף זו מבטאות את כמיהת אנשי ה"ברית" לחזק את מאחזם במולדת הגרמנית ולמלא תפקיד פעיל בחיי המדינה. מן הראוי לציין, כי לווינשטיין לא התכוון בדבריו לכלל העדה, אלא רק לציבור הפאטריסטי שנמנה על אירגונו. לציבור זה היו מוקדשים דאגתו ומאבקי אצל השלטון.

עמדת אנשי ה"ברית", כפי שתוארה, לא נתגבשה במנותק מן המעוררה הכללית ששררה בגרמניה. כל הקשור בחקלאות ובאיכרות ברייך השלישי היה עמוס מטען רומאנטי-לאומני, ושימש נושא לתערצה ולכבוד. באחד בפברואר 1933 הכריז היטלר, כי יעדי מדיניותו הכלכלית הם הכראת חקלאות והבטחת תעסוקה מלאה לאוכלוסייה.²² להגשמת מטרות אלו, דרש לבצע תוכניות התיישבות ולהגדיל את "שירות העבודה הממלכתי". המונח "קרקע" (Scholle) והצירוף "דם ואדמה" (Blut und Boden) היו סיסמאות יוקרה עטופות הילה מיסטית בחוגים סביב לואלטר דארק (Walter Darré) ובסגל פיקוד ה-S.S., שבעניניהם נחשב האיכר הגרמני, הקרוב לטבע, כהתגלמות טהור הגזע וכסמל למורשת הגרמנית הקדומה. מנגנוני התעמולה הרשמיים עוד הוסיפו לכך נוסף רגשי ואידאולוגי משלהם. הדאגה להפרכת השדות ולהגדלת היבולים העסיקה מאוד את כלי התקשורת ברייך השלישי, והג הקציר הועלה בו לדרג חג לאומי לחוגים.²³

בדבריהם של ראשי "ברית חיילי החזית היהודים" ניכרת תהודתו של הלך-רוח זה. נראה שספגו לתוכם את מושגי וסיגליו לעצמם את מינוח דוברי המפלגה השלטת. הנה דוגמה לכך: "תזיקה לקרקע (Scholle) והשיבה אל תאיכרות כבסיס לדור בריא הם אידאליים, שאנו מכירים בהם והם מטרותינו", כתב אחד מעובדי גרס-גאגלוב בשם פריד (Fried) באוקטובר 1933.²⁴ ואכן, הנהגת ה"ברית" כיוונה את עיקר הצעותיה על הסבת המקצוע לאפיק של הכשרה חקלאית והתנחלות תבריה על הקרקע בגרמניה. ואילו לאפשרות הפעבר לשאר סוגי עבודת-כפיים נתנה דעתה במידה פחותה.

מן הראוי לציין שלקראת סוף 1933 הסתמנה התעוררות רבה במחנה הלא-ציוני. גרסו לכך בעיקר סימני התפוגה הומנית במדיניות האנטישמית של השלטון שהביאו לרגיעת-מה בחיי היהודים. החוגים בעלי המגמה הלאומית-גרמנית שכציבור היהודי החליטו לנצל את שעת הכושר וחיקמו שני איגודים חדשים: ה"Erneuerungsbewegung der jüdischen Deutschen" (תנועת התחדשות של הגרמנים ממוצא יהודי) ות"Land und Handwerk" (המפעל לעבודה בחקלאות ובמלאכה).²⁵ למרות שאיגודים אלה לא האריכו ימים, יש עניין לעמוד על התפקיד המרכזי שמילא עקרון ההסבה המקצועית בעיצוב מצעם האידאולוגי. תנועת התחדשות, שנוסדה בנובמבר 1933, הצהירה על נאמנות חבריה למולדתם ועל רצונם לרכוש להם מרחב מחדש בחומיה.²⁶ בנימה אקטיביסטית מובהקת הודיעו דובריה ש, כעת מתחיל המאבק לאמנציפציה חדשה, שתעוגן בהשתרשות מחדש בגרמניות (Deutschtum) ובריבוד מקצועי חדש.²⁷ לשון אחר, הצלחת מלחמתם להתוויר לעצמם את שחיון הזכויות כאזרחי המדינה תלויה במידה מכרעת ביצירת מערך תעסוקה פרודוקטיבי. דעה דומה נשמעה בדבריהם של פרינסיס ותיקים ומסובדים כדוגמת יוליוס שטאל,²⁸ ראש קהילת ברלין. שטאל קרא

לחיוקה וקימונה של יהדות גרמניה על-ידי הפעלת תוכנית להסבת מקצוע בקנה מידה נרחב. אף מנהיגים מן המשמרת הצעירה דרשו לארגן מיבצע ל"הסבה" כמשימת חלוצית של הנוער היהודי-גרמני שאינו מוכן להינתק ממולדתו.¹⁰

ביונאר 1934 נוסד האיגוד השני, הוא, "המפעל לחקלאות ולמלאכה", שכבר הוזכר לעיל. מתפקידו היה לשמש את הכוחות הלא-ציוניים בענייני התעשייתיות והתכשרות ליגיו-כפיים. הרחבתם דרושה, לדבריהם, לקיום היהודים בגרמניה ואף לחיזוק התודעה של זיקתם אליה.¹¹ ראשי "המפעל" הציעו לרכז במגורים בצומתא אנשים שהעסקו בערים הגדולות בסדנאות בריחוק אחד מן השני. בדרך זו ביקשו לטפח בהם תחושת שותפות ואחריות לעזרה הדדית,¹² ולגבש במתנה הלא-ציוני גרעין חזק של מנשימי עקרון הפרודוקטיביואציה. אצו סירני, שנמצא אותו זמן בברלין כשליח התנועה הקיבוצית בארץ-ישראל, היה ער לנעשה. בתחילת 1934 דיווח לוועד הפועל של הסתדרות העובדים, כי נוצר גוש, "גייטראלי" כביכול בשם Land und Handwerk שבא להתחרות ב"התלוצ" וליתול ממנו את הכמורה בענייני הכשרה מקצועית.¹³ אין ספק בכונות דבריו של סירני על מגמת מתחריו במאבקם הפנימי על השפעה ותגמונית. אולם הערכתו איננה ממצה את עיקר שאיפתם — דחינו, לבסס את חיי היהודים ברייך השלישי. בודאי לא נעלם מיוזמי הפעולה, שכונת זו נוגדת את מגמת המדיניות הנאציונאלסוציאליסטית, שכן משרד החקלאות בראשותו של וואלטר דאנה שלל לחלוטין הכשרה חקלאית של יהודים שלא לצורך הגירה, ולא-כל-שכן את התוכניות להתנחלותם על אדמת גרמניה. אף-על-פי-כן לא נסוגו הלא-ציוניים, ובראשם חברי ה"ברית", מעמדתם. עד לחודשי קיץ 1934 המשיך בטאונה "Der Schild" בפירסום מאמרים שציידו בהכשרה חקלאית לביצור חיי היהודים בגרמניה.¹⁴ ואפילו עוד בפברואר 1935 כתב פאול יוגי מאיר (Paul Yogi Mayer), מרכז אגף הנוער ב"ברית", על הצורך בהסוניה מקצועית שתתרום לבניין (Aufbau) היהדות הגרמנית,¹⁵ וחזרת דבריו ברוח.

הנה כי כן נתברר, כי לרעיון ההסבה המקצועית היו כמה וכמה הוראות בעיני "ברית חיילי החזית היהודים" ומקורביה. כלפי-חוץ — כאות הוכחה למסירותם למולדת הגרמנית, לנכונותם לשרת אותה על-ידי הפרחת אדמתה. אולם בריבזמן היא שימשה גם ביטוי לנחישותם להשתלב באומה הגרמנית על אף התנגדות השלטון. כלפי-פנים היה עבורם רעיון ההסבה והתנחלות, קודם כל, אמצעי לחזק את תודעת שייכותם לגרמניה, בחינת איריאל העומד מעבר לתנאי השעה. בשעתו התריס קורט בלומנפלד נגד מגמת ה"הסבה" של חוגי המתבוללים. לדבריו כל רצונם איננו אלא להשתוות לריבוד הסוציאלי של אנשי סביבתם. כדי לטשטש את ייחודם הקבוצתי כיהודים.¹⁶

נעבור מכאן לדון בעמדת "האגודה המרכזית" (C.V.) שהיתה האירגון היהודי הגדול ביותר. היא נמנתה על המחנה הלא-ציוני, אך שללה את דרך הטמיעה. אף שקיימת קרבת-מה בין גישת מנהיגיה לגישת "ברית חיילי החזית" בשאלת ההסבה,

ניכרים ביניהם הבדלים בולטים. בניגוד להנהגת ה"ברית" נמנעה, האגודה המרכזית מלהעלות תוכנית עצמאית בנושא זה. היא נסתתרה במוסדות הארציים (הוועד המרכזי ו"הנציגות הארצית"), שבמסגרתם שיחתה פעולה עם הציונים ושאיר האידגונים. כן תמכה במימון הכשרות, "החלוצ" ובח"ד על-ידי, הנציגות הארצית. הגם שמנהיגי, האגודה המרכזית הדגישו את זהותם כאזרחי גרמניה, לא נקטו נימה של פאטריסטיקה מופגנת כדרכם של ראשי ה"ברית".

תפיסת, האגודה המרכזית עולה מחיבורו של אחד מפעיליה הראשיים, אלפרד הירשברג (Hirschberg).⁶⁶ דבריו מבוססים על זמנאות, כי הנחשול האנטישמי המציף את המדינה נובע במידה רבה ממתחים סוציאליים בין יהודים וגרמנים, הגורמים לאנטאגוניזם חריף במנעיהם. מכאן דרישתו — לעשות לצימצום מתחים אלה למען היותו תנאים, שבהם יקומו מחדש יחסי שוויון ביניהם. לדעתו אפשר לצמצם את נקודות-החיכוך הרוות-האסון על-ידי השתוות העדה היהודית למבנה הסוציאלי של העם הגרמני. בעבודה בתקלות ובמלאכה ראה אמצעי להסיר מן הציבור היהודי את סגם האינטלקטואליזאציה והאורבאניזאציה ופתח להחזרת האמון ההדדי בינו לבין סביבתו. תיקון הריבוד המקצועי יעשה, לדעתו, את התחיקה הנזעית למיותרת ויביא לשיפור מעמדם במדינה.⁶⁷ לשון אחר — שיטת התסבה המקצועית תקנה את עוקץ האיבה כלפי היהודים ותכשיר את הקרקע ל"אמאנציפאציה שניה" בגרמניה. על-ידי פריצת דרך למקצועות "גויים", כדוגמת יערנות וענפי מלאכה לסיניהם, שיהודים עד כה לא התנסו בהם, יתרופפו, להערכתו, המחיצות שהפרידו בינם לסביבתם. קיצורו של דבר, ראשי, האגודה המרכזית גרסו, כי השלטון הנאצינאלסוציאליסטי יטיב יחסו כלפיהם אם יעבור לעבודות יצרניות ותיפתר בעיית המתחים הסוציאליים בין גרמנים ליהודים, שלדעתם היא שורש הרע. משום כך הגדירו את ההכשרה המקצועית כמכינה ל"אמאנציפאציה חדשה".⁶⁸ לרעיון הפרודוקטיביוזאציה שיוו משמעות רחבה מהרגיל. הוא מחייב, לדעתם, לא רק התחלקות מקצועית מאוזנת יותר, אלא גם פיזור גיאוגרפי רחב יותר. דהיינו, הפחתת ריכוז התושבים היהודים בכרכים על-ידי העברת חלק מהם לאזורים כפריים.⁶⁹ כדי לבצע שינויים מפליגים אלה, העלו דוברי, האגודה המרכזית הצעה מרחיקת-לכת, לפיה יוסמכו מוסדות העדה להנהיג מדיניות מקצועית לפי שיקוליהם, תוך הגבלת תופש הפרט בבחירת משלח-ידו.⁷⁰ דרישה זו חרגה כליל מדרך המחשבה המקובלת ביהדות גרמניה כל אותה עת, שכן נשמרו בחוכה סדרי חיים בעלי מגוון גישות ודעות, וראשי הציבור נמנעו מכל נסיון להטיל כפייה על בני קהילותיהם. תביעתם היוצאת-דופן לוויסות מקצועי שכתובה מראה, כמה חיונית נחשבה אז בעיניהם שיטת הפרודוקטיביוזאציה.

מן הראוי לציין, כי כבר באוקטובר 1933 הציעו ראשי, האגודה המרכזית להקים בדיחפות בתי-ספר להכשרה מקצועית של בני הנער, שיאפשרו לבוגריהם לעבוד ולהתקיים בגרמניה.⁷¹ האם מכך יוצא שהם פעלו להתמדת ישיבתו של הדור הצעיר בגרמניה והתנגדו להגירתו? אליבא דאלפרד הירשברג, רוצה, האגודה המרכזית במדיניות כלכלית שאיננה מכוונת לחיסול, כי אם להסתגלות לתנאים הקיימים במדינה.⁷² לכאורה העמיד כנגד המגמה ליציאה רבת, שסופה בחיסול

הקהילה, את הבטחת קיומה בגרמניה כמטרה. לאמיתו של דבר שונים היו פני הדברים במציאות. בגילויי-הדעת הפומביים אכן העדיפו אנשי „האגודה המרכזית“ להבליט את הצורך בפרודוקטיביוּאציה כדרך ל„אמנציפאציה שנית“, כלומר לביסוס הקיום היהודי בגרמניה. תביעה זו נשנתה בפיהם כביטוי להצהרת כוונות ומשאלות-לב למרחוק, אך לא כתכנית פעולה לאלתר. שכן בעבודתם היומיומית השתלבו חברה למאות ולאלפים במערכת ההכשרות לקראת עקירתם לארצות חוץ. לאורך כל הדרך מסתמן בגישת „האגודה המרכזית“ מתח דיאלקטי זה בין זהלכת, שבה דגלו, לבין המעשה, שבו נקטו בכורח המציאות.

מה היתה עמדת המחנה הציוני באותו זמן? האם היא נבדלה במהותה מגישתם של שאר הזרמים? עבור ציוני גרמניה היתה השיטה להסבת מקצוע ולהכשרה קודם-כל דרך להגשמת מצע תנועתם. הכשרה ועליה לארץ-ישראל, לגבי ידם, היו מושגים צמודים. ב„מצע ארבע הנקודות“ של „ההתאחדות הציונית בגרמניה“ (ZfJ), הסבטא את עיקרי תפיסתה, חופיעה הדרישה לאירגון הגירה מסודרת ברצף אחד ובסעיף אחד עם התעשה להשתלמותם המקצועית של המהגרים.¹⁷ אין צורך להדגיש כי במחנה הציוני בגרמניה לא נוצר רעיון ההכשרה מתוך נסיבות השעה ותוכנו לא נתעצב לפי התנאים של תקופת הרדיפות. מנהיגיו ראו בו, כידוע, מסד לתיקון סדרי חייו של העם היהודי מעיקרם ולכינון בית לאומי בארץ-ישראל. עם זה לא התעלמו ממצוקת הזמן ומן הצרכים הדחופים שנוצרו בגלל איבת השלטון הנאצינאלסוציאליסטי כלפיהם. תשפעת בעיות התקופה היתה ניכרת בדרכי הביצוע ובטיעונים להנמקתו. אולם תוכנו ומגמתו היסודית לא נשתנו משום כך.

בהשגת הקלה כתנאי חייהם של היהודים ברייך השלישי ראו רובם של הציונים מוצא ארעי, מעשה של עזרה ראשונה, אך לא מרפא לאורך ימים. לדעתם, חייבים היו להפנות את תוכניות הפרודוקטיביוּאציה לאפיק שיבטיח פתרון מתמיד לבעיה היהודית — דהיינו לארץ-ישראל — ולא לכוונת להטלת טלאים בארצות הגולה.¹⁸ גישה עקרונית זו היתה, כאמור, מקובלת על פעילים רבים מן השורה הראשונה, אך היא איננה מבטאת את עמדת המחנה הציוני על כל שדרותיו. נמצאו בו חוגים, ועוד נדון בהם, שדגלו בהסבת המקצוע גם כפתרון קונסטרוקטיבי עבור הנשארים בגרמניה.

ראשי התנועה שמו דגש על הכשרה של בני-נוער והקפידו במיון גילאי המועמדים, בבדיקת מצב בריאותם ותכונותיהם האנושיות.¹⁹ נוכח צימצום אפשרויות הקליטה בסדנאות ובחוזות החקלאיות חייבים היו לברור היטב את המתאימים ביותר. ב-1933 דיווח העתון „Jüdische Rundschau“ על שבע מאות איש שביקשו להתקבל, בעוד שנמצאו רק מאתיים מקומות-השתלמות פנויים.²⁰ בכלי-הסברה הדגישו דוברי הציונים, כי על מפעל ההכשרה לעצב דמות חדשה של יהודי, היא דמות החלוץ, הצועד בביטחה לקראת הגשמת מטרתו.²¹ בהתלהבות הביעו כמיתתם לשוב אל הטבע ולהשתרש באדמת ארץ-ישראל. את מירב המאמצים השקיעו בפיתוח ההכשרה בענף החקלאות.²² את דיוקן החלוץ העמידו כמשקל-נגד לדיוקן

הפליט שבאותו הזמן נעשה לתופעה שכיחה בערי אירופה. בהיות הפליט אורח בלתי-קרוא בכל מקום, הוא נתקל ביחס דוחה מצד המדינות שבהן ביקש להשתקע והתקשה להכות בתן שורשים.¹¹ ואילו הכשרה מקצועית ציונית חיובת להנהיל לבני-גור נאחז ובטחון בעתידם. כן עליה להקנות לצעירים, שרובם מנוכרים ממורשת ישראל, את תודעת הזיקה לעם היהודי; אחרת תיהפך עלייתם לארץ-ישראל לטיבצע של קעבר גיאוגרפי, שתכליתו בהעתקת מקום-המגורים הנוכחי למרחקים בלבד ותו-לא.¹² כיוון שהציונות שואפת להתחדשותו המוסרית והחברתית של עם ישראל ולבניין הבית הלאומי על יסודות מתוקנים, יש להכשיר את החלוצים מבחינה מקצועית ורוחנית ליעדים אלה.

עד כאן מצדדי המגמה הפלשתינאנטרית, שהגו תוכניתם למען העולים לארץ-ישראל בלבד ולא למען הנשארים בגרמניה. חוג זה כלל את קורט בלוטנפלד ונאמניו בהנהגה, את חברי „החלוץ“ ואנשי תנועות-הנוער. אבל היו בגרמניה ציונים בעלי גישה אחרת, שהייבו פרודוקטיביות ציונית כתוכנית לכול. מארסין רחנבליט, מעוזריו של חיים ויצמן, שנמנה על צמרת ה-Zévd, העביר בספטמבר 1933 למשרד-החוץ הגרמני תוכנית להסדר שאלת יהודי גרמניה, בתוסה כלל הצעה לביצוע הכשרה מקצועית שלדבריו נועדה הן לאירגון הגירה מסודרת והן לצורך פרנסתם של הנשארים בגרמניה.¹³ נמצאו פעילים ציונים שסברו כי חומרת מצבם הנוכחי של יהודי גרמניה קשורה בריבודם הכלכלי החריג. לפיכך תבשו לפעול בדחיפות לחיקוקו על-ידי שיטת הפרודוקטיביות.¹⁴ חלקם אף הרחיק-לכת מזה וטען שבכל מקום בעולם עבודת-כפיים תקנה להם בטחון כלכלי רב יותר ממסחר או מעיסוק במקצועות החופשיים.¹⁵ בבקשה ליצור בציבור הלך-רוח של גאווה באנשי העמל, הפליגו בדברי הערצה לפועל היהודי.¹⁶ לנימת הסברה זו תצטרף טיעונם, שכרחבי תבל אין חפץ ביהודים העוסקים במקצועות אקדמאיים ובפרנסות תיווך, בעוד שלעובדי-כפיים יש סיכויים להיקלט בשוקי העבודה.¹⁷ אגב כך נעיר, כי טיעון זה לא הולם כל עיקר את מגמת התפתחות המשק העולמי דאז, ובייחוד לא את צורכי הכלכלה בארצות המתפתחות של אמריקה המרכזית והדרומית, למשל. אחדים מדוברי הציונים אמרו בגלוי, כי רק לקומץ מבני העדה סיכויים ריאליים להגר,¹⁸ ואילו עבור רובם המכריע יש לחפש פתרונות בגרמניה.¹⁹ חוגו רוזנטאל, ציוני בעל-שם בשדה החינוך, פירסם אותו זמן מאמר מקיף בבטאון התנועה, ה„ידישה רוגנדאוו“, בו הציע להקים כפרים של איכרים יהודים בגרמניה כדרך לשילובם האורגאני במשטר החדש.²⁰ כן המליץ על תכנון משקי-עור בפרברי הכרך, שנקראו בלשונו jüdische Stadtrandsiedlungen. רוזנטאל רצה לפתח בגרמניה עבודת-אדמה על-ידי חקלאים בעלי תודעת לאומית-יהודית ולהעמיד את היחס בין חקלאים יהודים לגרמנים על אחד למאה. אילו טרח לבדוק את הנתונים הכמותיים, היה מוצא כי פירוש דבריו איננו אלא שמיספר המפרנסים היהודים מחקלאות יגדל מ-4,167 ל-190,000 איש.²¹ העיון ב„מכתבים למערכת“ של העתון מראה, כי להצעותיו האוטופיות של חוגו רוזנטאל לא קמו מערערים; מכל מקום לא במידה כזאת שהמערכת תראה צורך לפרסם דבריהם.

בו הופיע מאמר נוסף שתוכנו ראוי לציון. אחד האקדמאים הציונים, בשם פלייס

(Fleiss), הציב בו בפני יהודי גרמניה תעודה בעלת משמעות כלל-יהודית.¹⁰ לדעתו מפעל התסבה המקצועית, המוקם על-ידיהם, אינו רק עניין לבני העדה בגרמניה, אלא נועד לשמש אתחלתא להבראתו הכלכלית של עם ישראל באשר הוא. כלומר, על יהודי גרמניה להתוות את הדרך לשאר תפוצות ישראל בעולם לפתרון בעיה סוציאלית רבת השלכות בתולדות עמנו.

מסתבר, איפוא, שאותו זמן נקשרה אצל דוברים ציוניים תוכנית הפרודוקטיביזציה של יהודי גרמניה עם רעיון השליחות בסובן כפול: מחד – כמשימה חלוצית עבור העם היהודי בגולה; ומאידך – כתפקיד לאומי למען בניין ארץ-ישראל.

מדיוננו עולה שבעמדת ציוני גרמניה בשאלת התסבה הסתמנה תערוכת של מניעים ומרכיבים רעיוניים. חלקם קשורים בתפיסתם בעניין שלילת הגלות, על תופעותיה האופייניות כאקדמיזציה ופרנסות תיווך; חלקם נבעו מלהט חלוצי והערצת עבודת-האדמה כערך נעלה; חלקם מסתברים משיטות לשיקום נצרכים ומובטלים, שפותחו באותה עת על-ידי השירותים הסוציאליים שליד הקהילות; חלקם נסמכו על האמונה שעבודת-כפיים תקנה בטחון סוציאלי רב יותר ממשלחי-היד הלא-יצרניים. אף נמצאו טוענים, כי תיקון ריבודם הסוציאלי הוא המפתח לשיפור יחס הממשלה הגרמנית כלפי היהודים.¹¹ בהקשר זה נעיר, כי גיאורג קרסקי, מנהיג „הציונים הממלכתיים“, ביקש בפירוש סגן השלטון לקבל סיוע לפיתוח מערכת ההכשרה והכרה במעמדה המשפטי כמוסד המוכר בחוק.¹²

*

סקירתנו על הדיון חגוקב ביהדות גרמניה בשאלת הפרודוקטיביזציה תישאר לקיפה בחסר אם לא נצביע על התנגשות מגמות מנגזרות, לכאורה, בעמדתו של ציבור זה. בו בזמן שדוברי הזרמים השונים הפליגו בשבח התוכנית לתיקון הריבוד הסוציאלי על-ידי הסבה רבתי לעבודה יצרנית, נתפרסמה על-ידי ראשי „הנציגות הארצית של יהודי גרמניה“ הודעה פרזגראמטית ברוח שונה. מחבריה הכריזו בה, בספטמבר 1933, על דעת כל האירגונים הגדולים, שבכוונתם „להיאבק על כל זכות, על כל מקום ועל כל מרחב-מחנה“.¹³ פירושו של דבר הוא, כי בעוד שבני העדה נקראו השכם והערב להחליף את פרנסתם במסחר ובשאר תעסוקות „לא-פרודוקטיביות“ דרשה „הנציגות הארצית“ להתמיד בהם כסקור הכנסה חיוני לרוב העדה וכתלק סגן המערכת לקיומם. סתירה זו בין שתי תביעות הפוכות בתוכנן לא הצטמצמה בתחום התצהירות בלבד. אף בתחום המעשה נסתמנה גישתם הדו-ערכית. שעה שכל הגורמים בציבור היהודי עשו כמיטב יכולתם להרחיב את רשת המכינות המקצועיות, החוות החקלאיות והסדנאות עבור אלפי המשתלמים במלאכה ובעבודת-אדמה – עמלו מנגנוני ה-Zentralstelle für jüdische Wirtschaftshilfe („המשרד המרכזי לעזרה כלכלית“) ימים ולילות כדי לחזק את משלחי-היד הנוכחיים שבידי שכבות המעמד הבינוני.¹⁴ הלשכות לייעוץ כלכלי

ומשפטי זה "Zentralstelle für jüdische Darlehnskassen") המרכז לקופות מילואה ואשראי" ⁹⁷ הושיטו את מלוא העזרה לחגונים הועזרים ולבעלי מקצועות חופשיים, לסוכני מבירות ולבעלי דוכנים בשווקים ⁹⁸ להחזיק במקורות מחייתם.

מתעוררת השאלה, מדוע לא נקטו ראשי יהדות גרמניה קו עקבי וחד-משמעי להגשמת עקרונות הפרודוקטיביזציה, אם אכן ראו בה צורך השעה? סיבת הדבר נעוצה בתנאים הקיימים, שליתודים לא היתה שליטה עליהם כלל ועיקר. בסתיו 1933 נתחזר, כי ממשלת גרמניה מאפשרת ליהודים להמשיך בעיסוקיהם, "במשק החופשי" (in der freien Wirtschaft) ולא כאן המקום לעמוד על מניעת לכך. לפי תוראת מיניסטר הכלכלה מיום 1.9.1933 ⁹⁹ יכלו לעסוק במסחר, בבנקאות ובשאר ענפים, בלתי-פרודוקטיביים, ועקב זה אפילו ליהנות במידת-מה מן ההתאוששות בכלכלה הגרמנית בהמשך הימים. לעומת זאת הכבידו השליטים הנאציים על מערכת ההכשרה המקצועית, בלשו את פעילותה והגבילו את סגירותה. ¹⁰⁰ גורמי המיטרד ושיטותיהם היו שונים: ה-"Bauernführer", מנהיגי האיכרים ("תקומיים תפעילו איומים ולחץ על יוגבים גרמנים להוצאת מתלמידים יעדים ממשקיהם." ¹⁰¹ ה-"Reichsnährstand", (התאגיד הארצי לענייני מזון) חסם מקומות-עבודה אצל חקלאים גרמנים בפני יהודים ואף הצר את אפשרויותיהם להקים חוות חקלאיות משלהם. ה-"Handwerkskammern", (הלשכות לענייני מלאכה) נקטו בתחומן שיטות-כפייה דומות להרחקת משתלמים יהודים מן הסדנאות. ¹⁰² לבד ממצעי שרירות אלה, ללא אסמכתא בחוק, היבלו גם נגישות מינהליות של המנגנונים הרשמיים בתוכניות הפרודוקטיביזציה. לפי תוראות השלטונות הותר רק לאנשים, שהתכוונו להגר, לעבור הכשרה בענפי המלאכה והחקלאות. ¹⁰³ אף נאסר על מסיימי ההכשרות להתפרנס במדינה מעבודת-אדמה או לקבל רשיון כבעלי-מלאכה מוסמכים לצורך תעסוקת קבע בגרמניה. ¹⁰⁴ וכל זאת, כאמור, שעה שמדיניות הממשלה לא מנעה מיהודים להתמיד בפרנסותיהם ה-"בורגניות" משכבר הימים. כן נתגלה, כי לטרות שקידתם לפיתוח מפעל ההסבה לעבודה גופנית (Berufsumschichtungswerk) לא שינתה הדמאגוגיה הנאצית-שמית את נימתה. דימוי ה-"טפיל" היהודי נשנה בה, כבעבר, כאחד מנושאי המרכזיים. ¹⁰⁵ דיוקן היהודי נשאר יציב וקבוע בדמות שלילית במסכת האידיאולוגיה הגזעית — כעלוקה המוצצת לשדם של עמים אחרים; כבעל תאוות-בצע וסשהמט מלעשות עבודה במו-ידיו; כברז פרי-עמלם של אחרים וכספסר בנכסים שרכש בדרכי מרמה. ¹⁰⁶ עמדת מעצבי המדיניות הנאטישמית לא הרשפעה כלל ממגמת הציבור היהודי לפתח ולהרחיב את עבודת-הכפיים. כאדוני הגזע העליון לא חדלו להפגין יחס של איבה ובוז כלפי כל דבר יהודי.

גם במאבקם בחזית אחרת העלו יהודי גרמניה חרס בידיהם. לא הועילו פעולות ההכשרה לעמל-כפיים כדי להביא לפתיחת שערי המדינות הנעולות בפניהם ולגרום להגדלת אפשרויות ההגירה. הדבר לא עניין כלל את ראשי תאומות, שחסמו את גבולות ארצותיהם בפני גרופי הנאצים, ואף לא הוסיף תוקף לפניותיו של גיימס מקדונאלד, הנציב העליון לענייני פליטים, אל נציגי הממשלות בחבר-הלאומים. ¹⁰⁷

*

אכן, על כל צעד ושעל טפחו תנאי המציאות על פני המאמינים בכוחות של מדיניות הפרודוקטיביזציה לתרום לפתרון בעיותיהם ברייך השלישי. אין תימה, שנתרבו המפקדים ביכולתה לשמש תרופת פלא לציבור הרחב. ביטוי לפקפוקים אלה נמצא בעתונות היהודית¹⁰⁶ ואף בהוראותיו של „הוועד המרכזי“ לבוגרי בתי הספר היסודיים¹⁰⁷ בעניין בחירת תעסוקתם לעתיד.

אמנם המפעל ללימוד מלאכה ועבודה חקלאית לא רק נמשך, אלא גם נתייצב ושיטותיו השתכללו. אך התכונה הרגשנית-רומאנטית סביבו פינתה מקום לגישה תכליתית ובעקבותיה נדמו לאט-לאט הקולות שצידדו ב„הסבה“ כמרשם לגילאים המבוגרים. במידה הולכת וגדלה כוונת המאמצים לתחום ה„Erstausbildung“, כלומר להכשרה ראשונית של בוגרי בתי-הספר היסודיים, להכנת המועמדים ל„עליית הנער“ ושל צעירים שביקשו להגר בהקדם האפשרי. הביורוקרטיה סביב בעיות אלו הרעירו מן הבמות הציבוריות תחדרי ועדות מזמנים, שהתרכזו בעיקר בשאלת ביצוע תוכניות התשתלמות המקצועית ובשאר התיבטים המעשיים הכרוכים בדבר. שיטת ההכשרה הוכיחה עצמה ללא ספק בתור אמצעי מועיל להכנת העליית החלוצית לארץ-ישראל, אבל כמצע ריאלי לחילוף רוב העדה ממצוקתה תחת שלטון הנאציזם-אלסוציאליזם היא לא יכלה לשמש. לקראת סוף 1934 התפוגגו תקוותיהם של יהודי גרמניה כי תוכניתם לעבור לעמל-כפיים היא אמנם הדרך להרשעתם.

*

חיבור זה דן בסוגיה מרכזית מהתפתחותה של דעת-הקהל היהודית בראשית המשטר הנאציזם-אלסוציאליסטי ואיננו עוסק בנושא מתחום המעשה. על כן לא תואר בו מפעל ההכשרה רבת ההיקף, שהוקמה על-ידי יהודי גרמניה, ועליה נעמד במקום אחר.

*

התרכונו בציון כמיהתם לראוריינטציה נוכח מאורעות הזמן. ביטוי לחלך רוח זה נמצא במגמתם לפרודוקטיביזציה, שנועדה לתקן עיוותים מן העבר ולהתוות דרך חדשה לעתיד. מחיבורנו עולה כי מגוון הפירושים שניתנו על-ידי החוגים השונים בעניין תכליתה של מגמה זו הפכוה לסיסמה רבת-פנים, שקיפלה בתוכה שלל תפיסות וניגודי השקפות יסודיים. אולם בפירושו של איש מהם לא יוחסה לה משמעות של פעולת הכנה לקראת יציאה המונית לאלתר מתחומי הרייך השלישי. מחשבה מעין זו טרם נתגבשה בציבור היהודי, שברובו הגדול עדיין לא עמד באותם הימים על חומרת הסכנות האורבות לקיומו.

הערות

1. אף לאחר שילוב „הוועד המרכזי ב„גזירות הארצית“ לא קמו עודדיו על סמכות המוסד לקבוע את מדיניות התכשרה המקצועית.
2. Informationsblätter im Auftrage des Zentralkomitees der deutschen Juden für Hilfe und Aufbau (IBZA : בקיצור) Nr. 5, 16.7.1934
השוואה : Der Morgen, Heft 5, August 1934.
3. ד"ח „הוועד המרכזי“, 1933, עמ' 52.
4. בדוגמה לעמדה מסתייגת ישמש סירוב „האגודה המרכזית“ להשתתף בקיץ 1932 בג'ניבה בוועידה להכנת הקונגרס היהודי העולמי.
5. ארכיון ציוני מרכזי (בקיצור : אצ"מ), L-13/56, ראה ד"ח באגולית בן 11 עמ' מטעם „הוועד המרכזי“, מדצמבר 1933, בתחומת ליאו בק וקארל מלכור ; ראה גם : ארכיון מכון ליאו בק, ירושלים (בקיצור : אמ"ב), G-35, מיום 14.2.1936, טאט מחבר אלמוני על ענייני ההכשרות בחו"ל ; השוואה גם : גנוד וייצמן (בקיצור : ג"ו), Memorandum מאת ב. קאן, ג. לסקי, אונגר, לפי כל הסימנים מחודש מאי 1933.
6. ב"ר — תוכיר מיום 21.7.1933, „הוועד המרכזי“ אל „הקרן הבריטית המרכזית“ (Central British Fund) : השוואה : „Der Schild“, 26.1.1934.
7. מאמר מאת ד"ר ברונו זומרפלד ב"Gemeindeblatt der Jüdischen Gemeinde zu Berlin“, 16.6.1934.
8. „Central-Verein-Zeitung“ (בקיצור : CVZ), 19.12.1933.
9. אצ"מ — S-25/9703, Protokoll der Sitzung des Umschichtungsausschusses, 25.4.1934, מיום (להלן : Umschichtungsausschuss).
10. E. G. Lowenthal, „The Ahlem Experiment“, in **Leo Baeck Institute Year Book** (LBIYB : להלן) , No. XIV, London 1969, p. 165.
11. בתיאור הבא של ה„בלארוויס“, ושל „החלוצ“ נמחיצתי הרבה במחקריו החשובים של חיים שצקר : א) „תולדות ה„בלארוויס“ — דרכה של תנועת הנוער היהודית הראשונה בגרמניה על הציונות“, ציון, שנה ל"ח, חוב' א'-ד', תשל"ג (להלן : שצקר — ציון תשל"ג) ; ב) „תנועת הנוער היהודית בגרמניה ויחסיה עם תנועת החלוצ“, אסופת, חוב' 3 (16), השוון תשל"ג — אוקטובר 1972 (להלן : שצקר — אסופת — 3) ; ג) המשך המאמר הנ"ל, חוב' 4 (17), תמוז תשל"ג — יולי 1973 (להלן : שצקר — אסופת — 4).
12. שצקר — אסופת — 3, כנ"ל.
13. Hans Tramer, „Jüdischer Wanderbund Blau-Weiss“, **Bulletin des Leo Baeck Instituts**, Nr. 17, Juni 1962 (Tramer — Bulletin 17 : להלן).
14. שצקר — ציון תשל"ג, כנ"ל.
15. Seew Orbach, „Chaluziuth als Erziehungsziel der westjuedischen Jugend (März 1930)“, **Haboneh**, Berlin 1938, pp. 14-15.
16. P. Leachem, „Strasse zur Rettung 1933-1939“, Tel-Aviv 1973, p. 14.
17. Erwin Baron, „Berufsumschichtung“, **Jüdisches Lexicon**, Bd. 1, Berlin 1927, p. 927.
18. **Juedische Rundschau** (JR : להלן) , 7.10.1933.

ההסבה המקצועית של היהודים בתחילת הרייך ה-III

19. Ulrich Dunker, "Der Reichsbund jüdischer Frontsoldaten 1919-1938", Düsseldorf 1977, pp. 82-83.
20. שם, עמ' 20.
21. Der Schild, 9.7.1931.
22. ארכיון מרכזי לתולדות העם היהודי (להלן: אמתע"י) — AHW (קהילת האמבורג) 151 (Bd. 61) — Heft XI: "Verschiedens", 17-20 Februar 1933.
23. 24.5.1935, JR.
24. שם; והשווה CVZ, 30.5.1935.
25. רחוק פריאד, ישרש, ליסוד עליית הנוער ושנותיה הראשונות, תל-אביב תשי"ג, עמ' 9.
26. JR, 2.9.1932; וראה גם: CVZ, 2.9.1932.
27. שם; ראה גם: CVZ, 16.9.1932.
28. כעבור זמן קצר נשתנה יעוד המוסד והוא הפך מרכז להכשרת צעירים בחקלאות ובמלאכה לקראת הנידחם (ראה: "Hilfe und Aufbau", Zentralschuss, (Berlin, Oktober 1933). חלקם עלו מכאן לארץ-ישראל וחלקם יצאו להתיישב באיכרים בארגנטינה. חוות ההכשרה בנוינגדורף המשיכה בעבודתה, עד שנסגרה ב-1940 לפי צו השלטנות.
29. לפי דו"ח, "הוצע המרכז", 1933, עמ' 47, נמצאו 6,069 איש בהכשרה בסוף דצמבר 1933.
30. שם, עמ' 34 ואילך.
31. ראה לדוגמה: CVZ, 19.12.1935.
32. ראה למשל: JR, 21.6.1933, וכן: 8.11.1933.
33. אמליק — G-34: S. Adler-Rudel, "Situationsbericht der Juden in Deutschland" (להלן: Rudel — Bericht) 1935.
34. Bruno Woyda, in: Der Schild, 26.11.1933.
35. שם.
36. Rudel — Bericht, op. cit.
37. נתן פיינברג, "המערכה היהודית נגד היטלר", ירושלים 1957, עמ' 117.
38. CVZ, 11.1.1934.
39. שם, 1.2.1934.
40. JR, 4.7.1933.
41. שם.
42. שם.
43. החוק הופיע ב-25.4.1933, RGBI-1933, עמ' 225; והנימוקים בתפרסמו מטעם מניסטריון-הפנים ב-4.5.1933 — לפי הסימן: Reichsminister des Innern III, 3003/284.
44. "Ausserung der ZVfD zur Stellung der Juden im neuen deutschen Staat", Aus Zwei Welten, Tel-Aviv 1962, p.121 (Ausserung ZVfD (להלן: JM/2866, 13.6.1934, תיקי משרד-החוץ הגרמני, 13.6.1934).
45. ארכיון יד ושם (להלן: איו"ש), תיקי משרד-החוץ הגרמני, 13.6.1934, JM/2866.
46. ראה הערה מס' 3.
47. שתי העצומות מינם 4.4.1933 ראה: Bundesarchiv Koblenz (בקיצור: BAK), R-43 II 60, E-611929.
48. שם.

- BAK — R 43 II 602, E-612048-051 (2.6.1934) .49
- Der Schild, 28.9.1933 .50
- שם, 8.6.1933, 22.6.1933, 13.7.1933, 25.10.1933, 2.11.1933 .51
- M. Domarus, "Hitler: Reden und Proklamationen 1932-1938", Wuerzburg 1962, p. 192 .52
- D. Schoenbaum, "Hitler's Social Revolution", Anchor Books, New-York .53
- : וראו גם : 1967, p. 152 ff
- A. Barkai, "Das Wirtschaftssystem des Nationalsozialismus", Köln 1977, p. 109 .54
- 11.10.1933, CVZ .55
- התביעה Landwerk, שהוראת איגוד חד-משמעית, פירושה מפעל בתחום החקלאות, הכפר, ההתיישבות וכד' .56
- ראו : Jüdisches Familienblatt, 23.11.1933, 30.11.1933 : וראו גם : JR, 24.11.1933 .57
- שם .58
- 1.12.1933, JR .59
- שם, 28.11.1933 .60
- 26.1.1934, Der Schild ; 18.1.1934, CVZ .61
- 23.2.1934, Der Schild .62
- ג'ו — אנו סיריני לוועד הפועל של המהדרות העובדים, ביום 18.1.1934 .63
- 24.8.1934, 6.7.1934, Der Schild .64
- שם, 22.2.1935 .65
- 20.10.1933, JR .66
- Alfred Hirschberg, "Der Centralverein deutscher Staatsbürger jüdischen Glaubens", in : Wille und Weg des deutschen Judentums, Berlin 1935 (Hirschberg — Wille und Weg : להלן) .67
- "Wiederherstellung einer Spannung aus- : השמה לכך את הניסוח הבא : schaltenden Aufbau des deutschen Judentums" (CVZ, 1.2.1934) .68
- ראו : Hirschberg — Wille und Weg, op. cit. .69
- 28.6.1934, CVZ .70
- ראו : Hirschberg — Wille und Weg, op. cit. : השמה דברי פרידריך ברודניץ בי-25.1.1934, CVZ .71
- 17.8.1933, CVZ .72
- Hirschberg — Wille und Weg, op. cit. : ראו : .73
- ראו מצע ארבע הנקודות בי-JR, 30.11.1934 : השמה הניסוח המצוקות בי-JR, 5.3.1935 .74
- 20.10.1933, JR .75
- 29.12.1933, CVZ : והשווה : Rudel — Bericht, op. cit. .76
- 9.5.1933, JR .77
- Rudel — Bericht, op. cit. .78
- Auszug aus der Denkschrift für Berufsausbildung, ; H-28 אמלינג : Reichsvertretung Juden in Deutschland (1938)

ההסבה המקצועית של היהודים בהחילת הרייך ה-III

79. דברי אוהרה ליהודי גרמניה, לכל ייהפכו לפליטים חסרי ישע, נשמעו מפי אולריך-וול
ביום 23.4.1934 במסיבת עיתונאים בברלין; ראה: מ"ב — G-38a.
80. JR, 18.8.1933.
81. אידיש — תיקי מיניסטריון-החץ הגרמני 332764-775; IM-2394.
82. ראה: Auswertung ZVID, op. cit.
83. ראה ב"JR, 8.9.1933, מאמר מאת Lucie Zobel.
84. שם; וראה גם: JR, 20.10.1933.
85. ראה: Rudel — Bericht, op. cit.
86. ראה מאמר מקיף מאת הוגו רונטאל ב"JR, 30.5.1933 (להלן: הוגו רונטאל).
87. השווה: אצ"מ — תיקי קרן היסוד; בחור, „התאחדות הציונית" מ"ז 19.7.1933 מדובר
בצורך לבש „תוכנית בניין" (Aufbauplan) לשיפור מצבם הכלכלי של היהודים
בגרמניה.
88. הוגו רונטאל, כ"ל.
89. החישוב נערך על יסוד הנחונים ב" Statistisches Jahrbuch für das Deutsche
Reich, Statistisches Reichsamt (1935).
90. JR, 28.4.1933.
91. JR, 4.7.1933.
92. ראה אוסף גיאורג קרסקי, הצעת תוכנית בה שמונה עמודים, שלפי כל הסימנים
נתחברה בקיץ 1935, והפותחת במלים: „Die Durchführung des nachstehenden
Planes...".
93. מתוך גלריה-הוצאת הראשון של „הנציגות הארצית" (החדשה) ב"JR, 29.9.1933.
94. ראה: A. Szanto, "Economic Aid in the Nazi Era", LBIYB, No. IV, London 1989, pp. 208-219 (Szanto Economic Aid: להלן).
95. S. Adler-Rudel, "Jüdische Selbsthilfe unter dem Naziregime": ראה.
96. Szanto Economic Aid, כ"ל, 1933-1939, Tübingen 1974, pp. 124-129.
97. ראה: CVZ, 11.10.1933.
98. על ההכבדות והנגישות לסוגיהן ראה בדו"חות „הועד המרכזי" ו„הנציגות הארצית"
כשנים 1939-1933.
99. דו"ח „הועד המרכזי" 1934, חלק א', ע"פ 78-80.
100. שם, ע"פ 80.
101. דבר זה נשמע מהוראת מיניסטר הכלכלה מיום 18.5.1935, ראה: Paul Sauer,
"Dokumente über die Verfolgung der jüdischen Bürger in Baden-
Württemberg durch das Nationalsozialistische Regime 1933-1945",
Bd. 2, Stuttgart 1989, Nr. 351, p. 105.
102. שם.
103. ראה: Alexander Bein, "Der jüdische Parasit", in: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 1965, 2 Heft, pp. 121-149;
ובתרומם עברי: אלכסנדר ביין,
„תפארת היהודי", ילקוט מירשת, שנה ג', חוברת ה', ניסן תשכ"ו (אפריל 1966).
104. שם; והשווה: "Hitlers 'grundlegende' Rede über den Antisemitismus",
in: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 1968, 4 Heft, pp. 400-420.

אברהם מרגליות

105. במסד למעלה משנהיים תבע מקדונאלד לשווא מראשי המדינות לאפשר מקלט בארצותיהם לנרדפי הנאצים, עד שנאש והתפטר מכהונתו כנציב לענייני פליטים, בסוף דצמבר 1935. ראה: Norman Bentwich, "The Refugees from Germany: (April 1933 - December 1935)", London 1936, p. 220.
106. ראה דברי הכלכלן ארנסט קאהן ב-JR, 2.2.1934, חשונה דבריו ב-CVZ, 27.8.1936; ראה גם דברי אחיה רייכמן ב-3.5.1934, וכן את דברי איגנאץ מייבאום ב-9.8.1934, ב-CVZ.
107. ראה: JBZA, Jg. 3, Nr. 1, 18.1.1935.

- The future of surviving remnants of the Jewish communities at the end of World War II, and their involvement in the struggles for Zionist realization, occupies both the heads of the Jewish Community in Palestine and the Zionist Movement. For a reflection of this surviving remnant, as seen by the leadership, based on authentic source documentation from those days, a chapter of a comprehensive study by Yehiam Weitz of the Yad Vashem Authority is included.
- The late Johanan Ginat (Hans Gertner), the head of the Youth Aliya Offices in Europe in 1946-48, presents a treatise that discusses Jewish Education in Germany in the 1930's, with the rise of the Nazis to power and the implementation of the racial decrees. A result was the expulsion of the Jews from the formal educational system. While the Jewish community, which was involved and rooted in the German educational framework, it quickly overcame its awe and adjusted itself to the reality. A result of this was the return to their Jewish origins.
- Avraham Kaiban, an immigrant from the USSR, introduces facts from Soviet sources concerning demographic issues. With their assistance he offers some chapters from Jewish history in Soviet Asia during the Second World War.
- Avraham Margalit, of the Institute for Contemporary Jewry of the Hebrew University in Jerusalem, presents here a treatise that discusses the trade and professional changes and productivization process as a base for discussions among German Jews, with the rise of the Nazis to power. The eviction of the Jews, who were amongst the cultural economic elite from their businesses and economic classes, created a rising interest in emigration and professional revisions. This piece of research accumulates the facts from different sources and contributes to an understanding of this facet of Jewish life.

Documentation

- Sarah Bikel arrived in June 1944 with her 8 year old daughter, Chana, to the Slovakian town of Zilina, after they succeeded to escape from the railway station at Auschwitz, where they had come to, together with a despatch of Jews from Munkatch. The evidences of the mother and daughter have been received separately, without one knowing of the evidence of the second, and they complement each other. Zvi Krez edited and verified the evidences and added some clarifying comments.
- Jews who were in the Terezienstadt Concentration Camp were transported in 1943 to Auschwitz. Not as usual, they did not get processed either for selection or destruction — but were interned in a special camp. This was a phenomena that raised some surprise. O. D. Kulka, of the Hebrew University in Jerusalem has done some research into the RSHA Documents which were made available for this purpose and with their help he has attempted to interpret the motives that led to the establishment by the Nazis of this special camp.